

ИВАН ХАДЖИЙСКИ

Петрана Хаджийска

През 1933—1934 г. следвах славянска филология. По това време в университета вилнеяха хайки от фашистки студенти и тайни полицейски агенти, които често предизвикваха стълкновение с прогресивните студенти. Продължаваше процесът срещу Георги Димитров, Попов и Танев в Лайпциг. По призова на партията, Комсомола и БОНСС студентите организираха и провеждаха акции, демонстрации и издигаха лозунги за освобождаването на Георги Димитров и другарите му. Заливаха аудиториите с позиви, като приканваха студентите да участвуват масово във всички акции. Едни от големите студентски акции по това време бяха изгонването на ректора Любен Диков от аудитория № 6, акцията във Ветеринарния факултет и стачката на юристите, към която се присъединихме и ние филолозите, както и студентите от целия Историко-филологически факултет.

Попаднах в комисия за даване дописки в прогресивната преса за хода на стачката, в която беше и Иван Хаджийски. Виждахме се всеки ден в университета, участвувахме в студентските акции и така нашето другарство, създадо се в студентските борби, постепенно прерасна в сърдечна дружба. Иван Хаджийски беше завършил философия, а сега следваше последна година право, за да има свободна професия. При едно арестуване, което стана на ул. „Криволак“ № 5 (където се бяхме събрали бонсистите-филолози и бяхме пуснали подписка за събиране средства за подпомагане на стачката), Гешев заяви на „графа“ — полицейския агент, който постоянно стоеше пред входа на университета, да не ме допуска повече на лекции. Така вратите на университета се затвориха за мене и по настояване на Хаджийски трябваше да запиша акушерство, за да имам и аз свободна професия.

Една вечер отивахме на кино и срещнахме някакъв познат на Хаджийски. Размених си няколко думи и под предлог, че много бърза, непознатият подаде визитна картичка с думите:

— Хаджи, ето адреса и телефона, обади ми се.

Попитах кой е този другар.

— Остави това парвеню, не заслужава да се говори за него. Да си продължим разговора. Аз изведнъж си спомних и му казах:

— Знаеш ли, наскоро цетох много интересна книга — „Авторитет, достойнство и маска“, където авторът прекрасно е обрисувал образа на парвенюто.

Той леко се усмихна и ме запита кой е авторът. Казах, че е Иван Минков. Хаджийски се засмя и каза, че той също я е чел. Разбрах, че той е авторът.

Близък приятел на Иван Хаджийски беше Христо Попов от Троян, ветеринарен лекар в с. Панчарево. По едно време Христо беше дълго време в София, виждахме се често и прекарвахме много вечери в интересни разговори. При едно арестуване бяха направили обиск в квартирата ми на „Граф Игнатиев“. Хазаинът ми беше руснак-емигрант, изплаши се и ме изгони. Иван помоли Христо и той ме настани при една негова леля.

Един ден Иван ми каза, че трябва да замине за Троян да уреди някои свои работи. След заминаването му в разговор с Христо разбрах, че Иван живее в двуетажна къща на главната улица в Троян и че баща му има манифактурен магазин. Не ми каза обаче, че половината от стоката в магазина са елечи и антерии, шити от баща му, престилки и детски роклички, шити

от майка му. Той може би искаше да ми го похвали, но аз реших, че Хаджийски е богат, а аз съм селско пролетарче и не съм за него. Беше ваканция и аз реших да си зимина на село. Христо не очакваше такава реакция от моя страна и започна да ме убеждава да остана:

— Ти не познаваш Иван. Където и да идеш, той ще те намери.

Аз обаче не го дочаках и си заминах за Кнежа, а оттам за едно малко село — Долни Луковит, където имах женена сестра. Измина се седмица. Един ден идват от къщи и ме викат — дошъл човек от София и казал непременно да си дойда. Аз разбрах, че е Иван, тръгнах веднага и забравих, че е богат. Изненадах се, като го видях изпращен, с изранени крака, потопил ги в студена вода. Каза ми, че го търси полицията в Троян да го арестува и затова, като разбрал, че съм в Кнежа, тръгнал пеша от Троян да ме търси. До моето идване той успял да каже на майка ми, че сме годеници и че е дошъл да ме вземе.

Иван помоли мама да ни направи цървули от свинска кожа и сутринта в тъмно той с раница и аз с чанта тръгнахме пеша за Червен бряг. (След време тези скъсани цървули дълго стояха закачени в мазето в Троян и баща му обичаше да го подиграва, че това е зестрата на жена му.)

В Червен бряг Хаджийски намери камион, който отиваше за Тетевен. Плати на шофьора да ме закара дотам, във вилата на негови познати, а той остана да търси начин да се придвижи незабелязан от полицията и най-късно към седем-осем часа вечерта да пристигне във вилата.

Свечери се. Стана девет. Стана десет часа. Иван го няма. Бях почти сигурна, че е арестуван. Пристигна към 11 ч. Прикачвал се някъде на каруца или на волска кола, но повече вървял пеша. От цървулите само вървите останали.

Следния ден прекарахме в Рибарица. Времето беше слънчево, топло, но трябваше да чакаме да се стъмни и чак тогава да тръгнем за Троян. Вечерта позакърпихме цървулите и тръгнахме през Васильов. До полунощ имаше луна и лесно се придвижвахме. Стигнахме една кошара с познати на Иван овчари, които ни нагостиха с качамак и кисело мляко. Починахме си и отново тръгнахме през балкана. Луната се скри и ние трябваше да се провираме между шубраците в непрогледна тъмнина, държейки се за една пръчка — той напред, аз след него.

На зоряване пристигнахме в Троян. Заобиколихме града и отидохме в една махала над Орешака, която беше само от четири къщи. Иван предварително беше говорил с дядо Чочо, у когото трябваше да се настая. Аз останах да си подреда „квартирата“, а Иван отиде в Троян да провери дали продължават да го търсят от полицията. Наложило се да се крие един ден в махала около града. Чак на третия ден ми се обади. Тогава ми разказа защо го търсят да го арестуват. Случаят е известен на троянци, но аз ще го разкажа така, както той ми го предаде.

При една акция издигат трибуна, Хаджийски е един от ораторите. Говори против войната. Арестуват го в околйското управление. Било пазарен ден. Имало много хора и от околните села. Разпитвали го, но той нищо не признавал. Тогава го завеждат при пристава на разпит. Когато и пред него нищо не признал, приставът се пресегнал през бюрото и така силно го ударил с юмрук по лицето, че му се завило свят:

— Приставът ми се видякато в мъгла, не зная как с един скок прескочих бюрото и се намерих пред него. Ударих го така силно по главата, че той падна на земята. Почнах да удрям, където сваря. Той почна да вика, чух стъпки в коридора, изтичах бързо до прозореца, счупих стъклото, хванах се за железата и започнах да викам с всичка сила: „Помощ, убиха ме“. Отвън се събра народ — цял митинг. Свиркат, викат — пуснете момчето, пребихте го. Освободиха ме, но приставът се оплакал и ме подвеждат под отговорност за нанасяне на побой на служебно лице. Затова ме търсят да ме арестуват.

По недоказаност после не го съдиха. На троянския панаир Иван ме заведе да ме представи на родителите си. Баща му, като разбра, че Иван иска да се жени, не му стана много весело. Подхвърли:

— Хубаво е, че си решил да се ожениш, време ти е. Но такива като тебе, които не са си взели хляба в ръката, се женят за богати жени, да ги издържат.

Иван го успокои, че няма да иска от него издръжка, и с това приключи моето представяне. В началото на септември аз заминах за София, а Иван дойде по-късно.

През юни 1935 г. се оженихме в Панчарево. Кумува ни Христо Попов. Един пиан поп ни венча за три минути, по късата процедура. Вечерта, като се връщахме от Панчарево, на бул. „Цар Освободител“, днешния бул. „Руски“, срещнахме др. Живко Живков, с когото Иван живееше в една квартира, и той му каза:

— Хаджия, бягай бързо в квартирата. Днес ти правиха обиск и всичко обърнаха наопаки!

Наистина, като отидохме в квартирата му на „Хаджи Димитър“, стаята беше в пълен беспорядък. Иван остана да си подреди стаята, а аз се прибрах в квартирата си — една таванска стая на ул. „Стара планина“.

След няколко дни го извикаха в Дирекцията на полицията да обясни защо в университета се води Хаджиев, а не Хаджийски. Той им каза, че така са го записали още в началото, без и той да знае, и така си върви и досега. Това наистина е било така. Не зная дали му повярваха, но го освободиха.

След женитбата живяхме няколко месеца на ул. „Мърфи“, а след това се преместихме на „Марин Дринов“ 28. В съседния апартамент живееше семейството на Орлин Василев. Тяхното жилище беше среднише на мнозина прогресивни писатели. Там Хаджийски ме запозна със семейството на Пантелей Матеев, Младен Исаев, Никола Вапцаров, Георги Караславов, Христо Радевски, а по-късно ме запозна с Тодор Павлов и кака Гана, Георги Цанев и Бленика, Петър Славински и др. В нашата квартира идваха много другари, а Минко—Ворошилов, студент-юрист, беше по едно време неlegalен и прекарваше повече времето си у нас. В интересни беседи прекарвахме незабравими часове.

За да се издържаме, Иван стенографираше лекциите на професорите от Юридическия факултет, печаташе ги на циклостил и ги пласирахме между студентите-юристи. В квартирата ни на ул. „Марин Дринов“ 28 Хаджийски написа книгата „Любов и брак“, която излезе през 1936 г. Той имаше намерение да напише и втора част на тази книга, но се отказа, защото реши, че трябва да събере материал и да напише книга за бита и душевността на нашия народ. За тази цел той четеше много книги, от които събираше данни, факти из областта на историята, етнографията, фолклористиката, икономиката и пр. Извличаше от тях това, което му е необходимо, но считаше, че тези материали не са достатъчни за неговата работа и затова реши, че трябва да обиколи много градове и села, да разпитва стари хора за нашето минало. Средствата ни бяха оскъдни и затова той реши да заминат за Троян и оттам с колело да започне обиколка из България. Беше си направил план кои селища и кога трябва да посети. Знаеше много добре трудностите, които ще срещне през това пътуване, но нищо не беше в състояние да го спре.

През август 1936 г. замина за Троян. Оттам ми пише:

17 август 1936 год. В Троян съм вече цяла седмица. В сряда заминавам за една дълга обиколка: Севлиево, Габрово, Елена, Дряново, Трявна, Котел, Сливен, Казанлък, Карлово, Сопот, Панагюрище, Копривница, Клисурса, Пирдоп, София — Гара Земен. Събрах материали по културната ни история. Историята на моето пътуване е повече от интересна, но предпочитам да ти я разкажа устно. Всеки случай работата стои така: пристигнах в Тетевен (...) На другия ден заминах за Рибарица при един учител (...), след което заминах за сърцето на Рибарица при бай Найдено Богдански, стар наш човек и приятел на баща ми. Посрещнаха ме добре. Спах в сеното, поради бълхите. На другия ден правих излет до Балкана. Купих си от мандрите кашкавал, пресен балкански кашкавал, проучих пътя от връх „Вежен“ до Козя стена и до Троянския балкан. Но трябва да ти кажа, че долината на черната река, дето живее бай Найдено (самотно), на 6 км дължина има само 4 къщи—енай-хубавото, което съм виждал досега.

Прекарах два дни там и отново се върнах в Рибарица и оттам в Тетевен, където събрах материали от миналото. Видях стари къщи от преди 200 години, усеяни с чудна резба. Но затова после. Два дни след това приготвих си храна за 5 дни: 1) 5 хляба, 2) 2 кг мед, 3) 1 кг и половина кашкавал, 4) 1 кг и половина сирене, 5) 4 кг туршия печена и пр. и с една раница от 22 кг заминах за „Вежен“ за хижата. Душата ми изскочи, докато изкача багажа и корема си. За награда, като стигнах хижата, два дни дъжд и мъгли. Там намерих една мандра с познати овчари от Г. Желязна. Шаха да ме удавят в мляко, което тук е в изобилие.

В това време аз бях завършила акушерство и карах стаж си в Гара Земен.

На 4. IX. 1936 г. ми пише от Севлиево:

Джанче,

Вече обиколих гнездата на Новоселското въстание — Ново село, Кръвеник, Батошево. Днес анкетирах Севлиево. Заминавам за Павликени. Пращам ти изгледи от Севлиево, напиши на гърба им днешната дата 4. IX. 1936 г.

Събрах интересни исторически данни. Намерих и литература от местни автори. Изобщо вървя по стъпките на старите народни герои — Левски, Ангел Кънчев, Стамболов, Цанко Дюсбабанов, Стефан Пешев и пр. Стари хора с треперещи челюсти ми разказват страниците на миналото. Като се видим, ще приказваме повече върху това. Целува те твой Иван

На 6. IX ми пише от Търново

Тук в Търново съм вече три дни. От моята екскурзия никъде не съм прекарвал така добре, както тук. . . Тук намерих стари приятели, с които прекарваме чудни нощи около развалините в смехове и шегичи.

Джанче,

Сега ще отида в Габрово, след това отивам в Панагюрище и Копривщица и се връщам в София и оттам веднага в Земен. Не мога ти описа частица от видяното и чуто. Аз ще правя репортаж за някой вестник, когато ще пиша в Гара Земен. Хиляди привети, твой Иван

Хаджийски не пропускаше нито ден да не ми се обади, да сподели своите впечатления от всичко, каквото е видял и научил, както и негодите, които е срещал при пътуването.

На 10.IX.1936 г. получих писмо от Дряново:

Джанче,

Днес се радвам на прохладата и свежия въздух на Дряново, след толкова скитане по прашните търновски поля. При това намерих дори стари хора, които ми разказаха чудно хубави неща из бита на старото богато, занаятчийско Дряново.

Джанче,

Сега в ресторанта слушам едно скръбно нежно танго. Такава музика струи от целия вид на някогашното богато и оживено Дряново, което сега е един мъртъв град. Тази музика можеш да устетиш от едната картичка, която ти пращам. Сега потурите на х. Минчо, които някога пълнеше с жълтици, са пълни със серки от плъхове. Някъде по таваните на старите къщи, които спят вечен сън.

В дюкяните, където някога са минавали торби злато и грошове, днес чукат занаятчици, които не могат да развалят 50 лв.

Кепенците, които еснафът с такова благоговейно свещенослужение е отварял, сега са отпуснали мъртвешки резета, притиснати от сарльците и тежката ръка на историята. Куките по стрехите, за които са ги закачвали, напразно чакат своите стари познати. Някога, когато Дряново стане музей, на тези куки ще се окачат поредни музейни номера с нужните обяснения.

Върху тези кепенци сега паяци плетат мрежи, партияте лепят позиви, гражданите некролози, театрите афиши.

Има нещо тъжно и красиво в тия дълги, изящно криви улици с техните извивки, ъгълчета, стрехи, порти, които стоят мъртви, безжизнени.

Край тях минават работници за фабрики, боси жени, които носят хляб на фурната, и туркини, на които прогресът е свалил фереджетата, а мизерията е оголила дори гърдите. Дряново, улици. Той е вече толкова беден, че няма страх, шото от една идиотска модерна регулация и нови постройки да се убие неговата стара красота. Малкото нови постройки, които прошарват града, правят нови насечени линии и ъгълчета, че не развалят неговия разхвърлян стил. Бакалите седят пред магазините и гонят нахални мухи, интелигенцията играе реми, старите пенсионери пият кафе и четат вестници, а какво правят новите хора — работниците в новата жп. фабрика, не може да се види и узнае.

Инак града е чист. Няма какво да го цапа. От чиновническите подметки не пада прах.

Ако си ми писала до Елена, пиши да ти проведат писмото обратно, защото ще отида само до Габрово и ще се върна направо в София. Най-много да отида до Копривщица и Панагюрище. Хиляди привети, твой Иван

През пролетта на 1937 г. Иван Хаджийски влезе в Софийския затвор. Беше осъден на 3 месеца тъмничен затвор за антивоенна пропаганда. След раждането на царския син Симеон заедно с помилваните затворници излезе и той от затвора. Веднага ми писа до Кнежа, където прекарвах отпуската си.

София. 23. VI. 1937 г.

Джанче,

Вярвам си получила вчерашното ми бързо и нервно писмо. Едва днес разбрах защо съм груб с всички. Това е не само типична психология на всеки узник, но чисто и просто не мога, мъчно ми е без тебе. Ти трябва да си дойдеш колкото може по-скоро. Аз още днес ще се погрижа за квартира, а ако остане време, ще прекарам в Земен. Радвам се засега само на това, което всички ми съобщават за тебе: че си напълняла, че си добре, че си се разхубавила, и пр. Но това е същевременно и мъка за мен.

Вярвам, че не си се тревожила. Ти нямаш това право, защото другаря Бебчо трябва да дойде на този идиотски свят със здрави нерви. . . Сега в твоето лице обичам двама и затова обичта ми е безмерна.

Засега съм при Банко. Цял съм почернял от слънчеви бани, особено в лицето. От корема се освободих и се чувствам лек, млад — чудесно с една дума.

Пълен съм с впечатления. Като идем в Панчарево, ще ви забавлявам с Христо. Сега трябва да отивам на работа. До скоро виждане. Много поздрави на всички роднини.

Ваш Иван

Впечатленията си от затвора Хаджийски написа в статията си „Из философията на съвременния затвор“, която беше публикувана в сп. „Философски преглед“ пред 1937 г.

През август отново замина по обиколка. Той беше упорит и последователен, когато трябва да постигне поставената цел, и преодоляваше всички трудности.

На 3.IX.1937 г. той ми писа от Търново:

Да не мислиш, че аз пътувам, когато времето е лошо. Досега обаче щастливият случай е с мен, а почне ли да вали, аз пътувам между капките. . .

Джанче,

Да ти разкажа нещо от моето пътуване. От София тръгнах към 5 часа. Цел: Пирдоп — 80 км. Имах полътен вятър. Но трябваше след 50 км да вървя пеш 6 км по завоите на Гълъбен. Спускането обаче беше великолепно, ако и през нощта. Но на едно място спуха гума, която поддържах с помпене. Започна отново лош път, и то нагоре. Умората и гладът направиха съюз против мен. Едва се дотърсих до едно село 10 км от Пирдоп. Питам една мома:

— Има ли чорба?

— Ще се намери.

— Има ли хляб?

— Ще се намери.

Влезе вътре някъде. Аз чаках половин час.

— Г-це, ако толкова много търсите чорбата, рискувам да осъмна.

Най-сетне ми сипаха една паница гъста яхния с мухлясал червен пипер. Мижях и ядох. Искам вода, чаша две, три, па станах та сложих стомната — цяла бъчва — до мене и докато не я пресуших, не я оставих. Качих колелото и към 11 часа пристигнах в Пирдоп. Към 5 часа сутринта почна хубав дъжд. В това време почнаха да пристигат колоездачи за събора на Шипка: мокри и кални. Ходих в Пирдоп да разпитвам за миналото. Отидох при един старец — бай Иван. Излезе жена му.

— За какво ти е? — и ме гледа подозрително.

— За добро, бабо.

— Не зная — поклати тя глава.

Излезе бай Иван: любезен, умен. Бабата постоянно се намесва, дава обяснения, превежда му въпросите ми женитата. Но се пита, защо се интересувам.

— Това трябва за статистика, за наука — обяснява ѝ бай Иван.

— Не зная, синко. Питам. Двама сина ми убиха във войната! . . .

Към девет и половина си поправих с танталови мъки колелото. Към 12, когато да тръгна, гумата пак празна. Нова дупка, нова мъка. Към един тръгнах. Минах покрай лобното място на Христина Морфова. Българите по изключение са сложили голям чер дървен кръст.

Настигнах колоездачи от София. Но почувствах, че едното рамо на кормилото се клати и се държи на 1 см. Умрях от мъка. Така го крепих до Балкана, дето се счупи окончателно.

В Клисуря намерих един стар дядо, който ми даде много ценни сведения и към 6 потеглих за Троян. . . По мрънкало бях в полите на Троянския проход, новия път. Точно там ме настигна един случаен „колега“ и той уморен, кален, плувнал във вода. Искан да спим, па сутринта да вървим.

— Напред, до дупка — той се съгласи.

Понеже по-опитен, доверих се да ме води. Че като натоварихме колелетата на рамо, че като ме поведе за по-направо през една урва, такъв наклон, по-лош от стълба, та душата ми излезе. . . Криво-ляво, изпълнихме Балкана. Почна лек дъжд и мъгла. Малко под върха в един заслон сварихме около огъня троянски селяни. Подсушихме се, хапнахме, малко смях и отново потънахме в мъглата по безкрайните извивки на новото шосе: пътят разкалян, не може да се пътува. Адски мъки. Пуснах фара, нищо не се вижда от мъгла. Часа вече 12 през нощта. Колелетата танкуват върху коловоза. Стигнахме троянското беклеме.

От 1937 до 1939 г. Хаджийски стажуваше в адвокатската кантора на Б. Павлов — София. Всяка събота и неделя прекарваше при семейството си в Гара Земен, където аз работех. Ходехме на екскурзии из околностите на Земенския манастир. Иван ми разказваше с възторг за красивите балкански селища, които е посетил, за нравите и обичаите, за прекрасните добродушни и умни стари хора, които е разпитвал, и така, унесени в разговор, минавахме незабелязано големи разстояния из красивите планински пътища. Вечер седеше пред нощната лампа и пишеше статии за сп. „Философски преглед“.

През юли 1938 г. Хаджийски продължи обиколката си из България. Пише ми от Сопот:

Сопот, 15.VII.1938 г.

Мило Джанче с татково слънчице в ръце,

Чувствувам нужда да ви пиша всеки ден, за да се приобия поне духовно към тези, които ми са най-скъпото нещо в света.

Джанче, вчера в 4 часа напуснах Троян през балкана. Не можеш да си представиш с какво удоволствие минах с колелото същия път, където миналата година плаках от мъка. Неизразимо красиво е да летиш с колелото над горските бездни, по един гладък път, безшумно, доведен до състояние на безтегловност и пълно сливане с вятъра, с природата. Балканът се гъне в синкавия вечерен здрач. Буките край пътя бягайки ту откриват, ту закриват планинските гребени и ги правят още по-примамливи и красиви. Снощи обиколих Сопот в лунно осветление, което прави приказни тесните стари улици с високи варосани дуvari, грамадни врати, ниски стрехи, нагупени постройки, дворове, пълни с цветя, покрити с хасми. Днес събрах ценни материали. Заминавам за Карлово. . . Посетих Вазовия музей. Видях портретите на много Вазови герои. Целувам ви! Иван

От 1936 до 1938 г. Иван Хаджийски всяко лято обикаляше страната с влак, пеша, с колело, проучваше нашето минало и се връщаше с пълна чанта стенографиранни материали (които са запазени в неговата архива). Сядаше пред пишешката машина и ги обработваше. В това време, от 1937 г., както е известно, сътрудничесھے в сп. „Философски преглед“. През 1939 г. се установи на частна адвокатска практика на ул. „Цар Асен“ 11, която му отнемаше много време.

Хаджийски беше много здрав физически, много енергичен и със завидна работоспособност. Успя да приготви първата част от книгата „Бит и душевност на нашия народ“, която излезе от печат в 1940 г.

През 1941 г. живеехме на ул. „Виктор Григорович“ 3. В тази квартира идваха много другари, между които Дочко Съевски, Георги Панчев и др. На Ивановден 1942 г. празнувахме именния ден на Иван. У нас се събраха много наши другари: Кунка и Орлин Василеви, Мара и Младен Исаеви, Бойка и Никола Вапцарови, които доведоха и Антон Попов, Победа и Христо Попови и др. Прекарахме в чудна другарска атмосфера. Никола ни подари стихосбирката си „Моторни песни“. След като изпратихме гостите, прочетохме с Иван стихосбирката. Иван каза:

— Голям талант, но няма време да пише. Работи много отговорна партийна работа.

През март същата година Вапцаров и Антон Попов бяха арестувани и веднага пред нашата квартира на двата ъгъла на улицата застанаха полицейски агенти. При дъщерята на хазайката ни започнаха да идват и немци и ние бяхме принудени да напуснем квартирата и се преместихме на ул. „Крива река“ 5.

Въпреки адвокатската практика, научната му и обществена работа, Хаджийски винаги навреме се е погрижил за всичко необходимо за семейството му, за възпитание на децата си. В неговата личност бяха събрани в едно цяло ученият, общественикът, съпругът и бащата.

През 1943 г. Хаджийски беше мобилизиран на гръцката граница в с. Ливадово. На 4.IX. 1943 г. пише:

Драга Пеще, Миченце и Ниненце,

Три скъпи имена, три звезди и звездички ме греят и топят в моята самота. Дано върви все така. Дано като порастат, от тази топлина да не почнат да ми тракат зъбите. Получих всичките писма. На лошите няма да отговарям. Извинявам се и аз за недоразумението, за проявената нервност, която ми бе вдъхната от голямото желание да видя Ниненцето. С голяма мъка и триста препратствия успях да взема 3 дни отпуск, и то с пътя два, отидох в София, взех парите, дадох ръкописа за преглед и трябваше да се върна.

Всезки момент се надяваме за уловнение. Казаха ми, че това ще стане най-късно до десети. Аз приготвих и третия дял от книгата: дребният собственик след Освобождението — и той около 10—13 коли. Така, че ще станат три томчета от по 13 коли. Сега привършвам корекцията и след ден-два ще я изпратя на Банко. Много съм доволен от работата си. Тя стана по-лесно, отколкото предполагам, почти от първа черновка. В последния дял има две големи глави за Троян: троянския социализъм и троянския интелигентски индивидуализъм, с които троянци ще ме запомнят и с доброто, и с лошото. Но така или иначе Троян влезе в историята.

Сега приключих с ръкописа. Ядем пресни орехи и грозде.

Ревматизмът ми изчезна. Опекох се добре. Чувствувам се починал и жаден за нова работа. Като свърша книгата, ще правя само физически упражнения, за да почина напълно. . .

Графът нищо не ми е писал. Ако можеш някак ти да се обадиш на Власи, защото съм оставил място за тази реч. Много здраве. До скоро виждане. Ако обаче не ни уволнят, за което не виждам основание, за повторно отиване ще ми бъде малко трудно. Пиши ми кога смяташ

да ходиш в София или искаш да останеш в Троян, докато се върна. В София дават често тревоги, но никой не слиза в мазетата, защото не бомбардират и никога няма да правят това. Пиши как си с парите. Друго засега, особено за съобщение няма. Много здраве на всички. Фотографирай децата и ми ги прати. Фотографирай най-важно Нинето и ми го прати. Но веднага. Ваш Иван

Сега се върна началникът и ни каза, че ще ни уволнят във вторник на 8 т. м.

От Ливадово Иван се върна болен от малария, изкара много тежка криза. Не беше свикнал да боледува и беше много отчаян. Но мина доста време, кризата не се повтори и той реши, че е вече здрав и може да отиде партизанин. Всичко бяхме уговорили и за мене, и за децата. Намерил беше връзка и чакаше момента, когато трябваше да замине. При заминаването в София се оказа, че връзката му др. Сашо Стоянов е арестуван. Върна се отчаян и замина за Крумовград, където беше мобилизиран. Там го завари 9. IX. На 12. IX. 1944 пише:

Мило Джанче,

Моето дохождане се бави. Дано от 18 ми дадат отпуска, ако към 22 отида служебно в София, ще се измолва да прескоча до Кнежа.

Това забавяне ми донесе и една радост. То показва силата на чувствата ми към тебе. Сега аз се връщам към атмосферата, в която живеехме при дядо Цочо. . . Сега ние ще живеем не само че, както по-рано, но и по-добре. Мъчно облак и буря ще се мернат над чистото небе на нашите отношения. . . Към радостта ни от новия хубав живот ще имаме и радостта от самите нас и от прекрасните деца, които имаме и които ще имаме.

Ние можем да се наречем вече щастливи хора. . . Повтарям ти, наблюдавай какво става във връзка със събитията. Моята научна загуба от това, че не съм сега между народа, е страшна и непоправима. Много здраве на всички приятели, които ме поздравиха. До скоро виждане. Целувам тебе и децата: ваш Иван

И последното му писмо, което ми писа от Крумовград, 13. IX. 1944 г.

Драга Пече,

Както виждаш, не пропускам ден да не ти се обадя. Вчера бе ден на революцията в Крумовград. Войската излезе от казармите и с червено знаме в ръка манифестира из града, без да се присъедини нито един гражданин към нея. Тук градът се състои от търговци-разбойници, сговористи-панковисти. Нощес бяхме обградени. Насмалко остана да почне престрелка, след това ни разоръжиха, арестуваха, после освободиха — всичките напрежения на преврат.

Така че и аз закачих от ентусиазираната тревога на революцията. Сега всичко е мирно и тихо.

Днес подадох молба до Военното министерство чрез д-р Данов да ме преместят в бойна част на фронта и ще чакам предназначение.

Прегледай цялата досегашна преса на Отечествения фронт, за да видиш новите хора. Има много мои приятели, които са на ръководни места: Асен Бояджиев — ръководство на работническия съюз, Владо Топенчаров — редактор на в. „Отечествен фронт“, и пр.

Може би знаеш, че всички отпуски във войската са преустановени, така че аз няма да мога да си дойда.

Все пак мисля, че е добре с Нинката да прескочите до София, макар за ден-два, когато и аз ще бъда там. Имам да се съветвам с тебе по важни въпроси (след 21. IX докъм 25. IX).

Прочее отговори ми в състояние ли си да прескочиш до София. Дори ми телеграфирай, за да мога да те предизвея и аз. Много здраве на всички познати. Целувам децата и тебе: Ваш Иван

На 16. IX. 1944 г. Иван дойде в Кнежа, където бяхме евакуирани, и заминахме заедно за София. Той направи някои допълнения във втория том на книгата си „Бит и душевност на нашия народ“, предаде я в издателството за печат.

На другия ден, отивайки във Военното министерство, при Градската градина срещу Народния театър срещнахме Илия Бешков. Срещата беше много възторжена и сърдечна. Но когато Иван каза, че заминава доброволец на фронта, усмивката от лицето на Бешков изчезна. Той започна да го убеждава да не заминава на фронта, като му изтъкваше редица аргументи. Иван го погледна учудено — как може да си представиш, че аз ще сея в прашните канцеларии, когато другарите ми се бият на фронта и най-важно, аз отивам, за да участвам непосредствено в боя, да виля как се ражда масовият герой. Това ще бъде много полезно за моята работа. Спорът продължи към половин час. Накрая Бешков му каза: — Грешниш, Иване, войници се раждат стотици на ден, а Иван Хаджийски я се роди, а не на сто години веднъж. Разделихме се с Бешков. Вечерта Иван сложи в раницата третата част на книгата „Бит и душевност на нашия народ“. Замина на фронта. Получих само една пощенска картичка от Югославия. Двадесет дни не се обади. Това за него беше необичайно. Аз дойдох в София да питам в министерството имат ли някакви сведения за него и научих печалната вест.